

УДК 323.15

Націоналізм: поняття та розвиток.
Nationalism: its concepts and development.

Похило Ірина Даниїлівна, к.п.н., доцент,
кафедри українознавства, політології і права,
Вінницького національного технічного
університету.

Анотація. Націоналізм довгий час вважався негативним явищем в політичному житті суспільства, але зараз цей статус змінено. Сьогодні є багато вчених які намагаються з'ясувати звідки виникає націоналізм, як він розвивається і які чинники впливають на розвиток цього феномену.

Ключові слова: націоналізм, нації.

Аннотация. Национализм долгое время считался негативным явлением в политической жизни общества, но сейчас этот статус изменился. Сегодня многие ученые пытаются определить как возникает национализм, как он развивается и какие причины влияют на развитие данного феномена.

Ключевые слова: национализм, нации.

Annotation. For long time nationalism has been regarded a negative phenomenon in a political life of society. But nowadays its status has been changed. Today a lot of scientists are trying to define roots of nationalism, the ways of its development and the driving forces of this phenomenon.

Keywords: nationalism, nations.

Поява в кінці XVII століття ідеології націоналізму радикально змінила якість нації та її форму, зробила етнічні спільноти більш захищеними і конкурентоздатними. Оцінки, які давали дослідники націоналізму, були виключно негативними. Однак у післярадянський період безоціночний незаангажований підхід почав отримувати все більше прибічників. Націоналізм є результатом новітнього часу. На протязі історії люди відчували зв'язок з рідною землею, дотримувались сімейних традицій та підтримували місцеву владу. Окремі прояви національного почуття та національних рухів зустрічалися і в стародавні часи, античні та середні століття. Але в останні роки XX століття рух за отримання власної держави серед тих чи інших націй значно поживав. Нації, які колись проживали в одній державі, забажали отримання своєї власної, і вони її отримали. Що ж є рушійною силою для бажання націй отримати власну державу? На це питання намагаються дати

відповідь такі відомі спеціалісти з питань націй та націоналізму як Е.Сміт, П.Альтер, К.Майноут, Ю.Каменка, Б.Андерсон та інші.

Для того, щоб виявити причини, які впливають на розвиток національно-визвольного руху, необхідно розв'язати складне завдання – що таке «націоналізм».

Цю категорію вже дуже довго намагаються пояснити та з'ясувати її складові вчені, як на Заході так в Україні, але до цього часу немає єдиної точки зору на зміст цієї категорії.

Так, Ш.Моррас розглядає «націоналізм» через призму категорії «патріотизм». Він намагається знайти те, що з'єднує ці поняття. «Патріотизм – це любов до рідного ґрунту, до землі предків і більше до історичної території нації; - пише Ш. Моррас, - чеснота, що означає це слово, стосується насамперед захисту цієї території від загарбників-іноземців, позаяк воно передбачає визначені кордони, існування держави з певним політичним устроєм»[7, с. 62]. На відміну від «патріотизму» «націоналізм» - означає певний стосунок до самих батьків, до їхньої крові та діянь [7, с.62]. Шарль Моррас вважає, що ці два поняття є не тотожними, але обидва ґрунтуються на любові: тільки в одному випадку на любові до Батьківщини-держави, а в другому – на любові до своєї крові – батьків та прадідів.

«...Націоналізм зводить усі питання, що постають перед ним, до спільного знаменника, який є не що інше, як інтереси нації» - підсумовує Ш.Моррас [7, с.63].

Іншу точку зору висловлює П. Альтер, який вважає «націоналізм» політичною силою, яка так само має дві сторони: позитивну – з нею він пов'язує прагнення до встановлення вільного і справедливого суспільного ладу, і негативну – яка виправдовує насильницьке вигнання людей з місць їх проживання та завоювання нових територій даної для нації. Більше того, націоналізм «означав для них також замах на їхню свободу або її обмеження, нерідко ж навіть загрозу для їхнього фізичного виживання»[1, с.85].

Петер Альтер звертає увагу і на те, що в повсякденному житті «націоналістом» називають того, хто «беззастережно ставить інтереси однієї нації – як правило, своєї власної – над інтересами інших націй, хто готовий знехтувати інтересами цих інших націй заради *sacro egoismo* (святий егоїзм) своєї власної»[1, с.86].

Звідси можна зрозуміти, чому дуже довгий час категорія «націоналізм» і все, що пов'язане з нацією, вважалось скоріше негативним феноменом ніж позитивним. Але це, як нам здається, сталося тому, що відбулося ототожнення націоналізму з його крайнім проявом геноцидом.

Ентоні Сміт вважає, що націоналізм має вирішити три основних завдання: національну автономію, національне об'єднання та національну ідентичність, а звідти пропонує таке «робоче означення націоналізму: «ідеологічний рух за здобуття й збереження автономії, єдності та ідентичності населення, представники якого вважають, що вони становлять реальну або потенційну «націю»[8, с. 16]. Розглядаючи різні точки зору на цей феномен він у своїй роботі «Націоналізм» робить досить цікавий висновок, що «націоналізм слід розглядати як єдиний феномен й зважати на ідеологічні відмінності його різноманітних форм»[8, с.45]. Він зазначає, що основні ідеали і поняття націоналізму довгий час є незмінними в різних культурах, що дає можливість вважати цей феномен як новітнє явище. Сам Е.Сміт називає себе «модерністом» і стверджує, що «націоналізм, як ідеологія, рух і символіка є порівняно новим явищем сучасності» і має три основних аспекти. Перший аспект – ідеологічна новизна, яка означає, що нації побудовані на ідеологічних засадах; другий аспект – означає пошуки з минулим основного етносу; третій аспект – означає використання колективної пам'яті символів, міфів, вартостей і традицій [8, с.109].

Такий підхід дає змогу нам вважати, що націоналізм явище зовсім нове і явище ідеологічне; націоналізм, обов'язково має знайти щось, що з'єднає етнос в націю; а для цього він має використовувати міфи, легенди, національних героїв.

Микола Міхновський писав: «Ми визнаємо, що наш нарід теж перебуває у становищі зрабованої нації»[6, с. 101]. На кінці XIX століття з'явилося явище «що характеризується новим зворотом в історії людськості... Ті з'явища – це уоружені повстання зневолених націй проти націй гнобителів», - підкреслює М. Міхновський [С.101]. За його точкою зору тільки одноплемінна національного змісту держава зможе надати своїм членам усесторонній розвиток, як духовний так матеріальний достаток, надасть розквіту індивідуальності. А це може стати можливим за наявності своєї власної держави. М.Міхновський обурено пише, що при російському царському гнобленні відношення до українців на своїй власній території було як до рабів – вони не мали власної мови, культури, навіть у церквах панує «мова наших гнобителів»[6, с.102].

«Правительство чужинців розпоряджається на території колишньої Української республіки наче в завойованій свіжо країні, висмоктує останні сили, висмоктує ліпших борців, здирає останній гріш із бідного народу», - констатує він [6, с.106]. Зауважує, що українська нація стала безсильною, некультурною та інертною, тільки внаслідок чужого панування над нею. І це вже є підставою для політичного визволення. Бо тільки отримавши свою державу можна відродити рідну мову, культуру, тощо. Потреба в цій боротьбі випливає з факту існування української нації і хоча вона темна, некультурна, одурена, вона хоче жити як громадяни, як члени вільної нації, хоче бути єдиною, нероздільною, вільною і самостійною. Він називає націоналізм «ангелом помсти пануючих і визискуючих націй за упосліджених»[6, с.107].

«Націоналізм, цей загальноєвропейський рух, що визволив десятки поневолених і упосліджених націй, що утворив великі національні культури і літератури – цей рух світла і волі українська інтелігенція, подурена і запаморочена усякими московськими теоріями, вважала нічого не вартою дурницею на радість москалям і на свою і на народу свого погибель... Українська нація мусить йти тим самим шляхом, як і поневолені народи Заходу, перейде його і повалить все те, що стоятиме перепорою на цій дорозі»

- писав Микола Міхновський роботі «Самостійна Україна»[6, с.112]. Як бачимо М.Міхновський називає націоналізм новітнім явищем, що має за мету отримання для нації своєї держави.

Дмитро Донцов зробив свій важливий внесок в дослідженні націоналізму заклавши своє бачення цієї проблеми. Він вважав, що воля нації не може затримуватися на першому, найнижчому щабелі – «на любові до свого краю, примітивній і наївній, що не розуміє ані потреби агресії, ані значення моменту панування (суверенності) і підчинення перших двох елементів нації (території, людності), елементів влади, без якої жодна нація не вийде з пелюшок провінції»[3, С.76]. Дмитро Донцов звертає увагу на те, що поняття держави, без отримання влади в ній українською нацією, немає сенсу. «... виключаючи в суті речі з своїх цілей момент влади, не маючи до нього найменшого розуміння, – провансальство природно не до оцінювало чинника боротьби в тактиці, оскільки кожна боротьба є передусім боротьбою за панування за владу»[3, С.81]. Він зауважує, що українське провансальство ніколи не розуміло національної ідеї як аксіому, воно її вважало за теорему, яку треба було доводити, «випровадити з іншого твердження». Досить критично він ставиться до українського націоналізму, який не хоче боротися за отримання своєї держави силою, віддаючи перевагу «еволюції». Д.Донцов повністю відкидав ідею автономії і федералізації з Росією для України, тільки незалежність – була його точка зору. Звертає увагу, що російські націоналісти – «дивилися на ці вигоди (економічні і культурні Авт.) з точки погляду влади, чи вони ведуть до скріплення, чи до ослаблення чужої (взгл. своєї) влади»[3, С. 98]. Він пише, що більшовики на будь-яке питання щодо України, дивились на це питання з «точки погляду закріплення їх влади» і всі питання вони зводили до політичних і воєнних питань.

Критично ставиться до діяльності тих чи інших політичних партій в боротьбі за незалежність України, які відмовились від боротьби за владу, а вважають, що завдяки демократичному ладу, який буде панувати в Росії, це питання «само собою» розв'яжеться. «Ідея самостійності вже тому є

фантастичною та нереальною, що «доля робітничого люду в такій самостійній державі могла б навіть погіршитися – такі доводи приводили супротивники національної держави»[3, С.99-100]. Донцов звав українців до боротьби за владу, яку обожнював з боротьбою за власну державу. Критикував погляди Костомарова, Драгоманова, Грушевського за те, що «їх патріот – це не націоналіст, а «автохтон», «любитель домашніх забот і мірної жінні, прив'язаний к своєму уголку, який тихо сидить і голови не виставляє»[3, С.124]. У своїй роботі він звертає увагу на публікацію М.Міхновського «Самостійна Україна» де, як він вважає, з'явилися новий клич та новий світогляд на питання українського націоналізму і побудови власної незалежної держави. «Брошура виходить з поняття націй та її боротьби, як незбитих фактів історії і на них будує свої вимоги», - таку оцінку він їй дає [3, С.147].

Д.Донцов повністю підтримує М.Міхновського у його закликах до повстання проти чужого панування, в даному випадку – російського, до традицій нації. І тут можна сказати, що вони є представниками націоналізму, яки вважали націоналізм рухом, сутністю якого і головною метою є отримання власної незалежної держави.

В той же час кожен з дослідників нації та націоналізму додає власних складових поняттю націоналізм, наприклад, це етнічні, мовні, конфесійні, соціокультурні настанови, історичні спогади, зневага чи нетерпимість до інших народів. Саме тому Карл В. Дойч робить важливий внесок у дослідженні націоналізму і визначає націоналізм «як духовну структуру, у відповідності з якою суспільній комунікації віддають перевагу «національним» повідомленням, спогадам, уявленням. Націоналіст звертає увагу на повідомлення, які містять у собі своєрідну національну символіку. Зрозуміло, що таке визначення не може задовольнити тому, що бере до уваги тільки один, хоча й важливий аспект націоналізму.

Ернест Гелнер вважає, що «націоналізм – це теорія політичної легітимізації, яка вимагає, щоб етнічні кордони не перетиналися із

політичними і, зокрема, щоб етнічні кордони в межах даної держави не відокремлювали правителів від решти громадян...[2, С. 156]. Він звертає увагу на те, що є «абстрактні націоналісти», які проповідують вчення для всіх націй: «нехай кожна нація має власний політичний дах і нехай кожна з них не прагне розміщувати під ним людей інших націй»[2, С. 156]. Але він з цим не згодний, і далі пояснює, що якщо одна нація отримує державу, то решта націй, невеличких, можуть отримати свою державу або лише за обставин, що знищать, або виженуть, або асимілюють чужинців. Тут виникає інша проблема, який відсоток чужинців достатній для того, щоб вважати державу національною. Це зробити дуже важко, бо націоналізм не визначив цей відсоток.

Поштовхом для прояву націоналізму, продовжує Е.Гелнер, є не відсутність власної держави, а «межі і розподіл влади, і можливо, деякі інші прерогативи»[2, С. 158]. Він вважає, що націоналізм може виникати тільки у тому випадку коли існує власна національна держава. Бо держава породжує націоналізм. «Націоналізм, стоїть на тому, що вони (нації і держава Авт.) призначені одна для одної; що одна без другої неповна і породжує трагедію... Держава виникла без допомоги нації» [2, С.160].

Тут ми зіткнулися з парадоксом, одні політологи твердять, що нація виникає у додержавний період і вимагає національної держави, інші ж, навпаки, що держава вже існує, а нація тільки проходить процес самоусвідомлення. Виникає слушне питання, хто правий. Нам здається, що тут немає протиріччя. Одні нації, які проживали у багатонаціональних державах, починають вимагати своєї власної держави і використовують для цього риторику націоналізму, що вони мають мову, традиції, національну культуру, релігію, відбувається героїзація минулого. Але насправді ж дійсно хочуть обіймати всі важливі посади у власній національній державі, і тут ми погоджуємося з Е. Гелнером, приймати участь у розподілі влади. Як приклад можна навести держави, що з'явилися внаслідок розпаду СРСР. Інші ж нації, які не очікувано отримали власну державу, як це було з колоніями, починають

процес націотворення використовуючи так само – національні традиції, міфи, етнічну культуру, релігію.

« Націоналізм зовсім не є тим, чим здається, та найважливіше, що він є не тим, чим здається самому собі. Культури, які він закликає захищати та відроджувати, часто є його власним винаходом або перетвореними до невпізнання», - зауважує Е.Гелнер [2, С.169]. Хоча це дає йому(націоналізму) можливість перемагати, він усуває чужу високу культуру і замінює її власною, знаходить у разі потреби свою писемність. Як це наприклад, було у Молдові, коли вони вирішили перейти з кирилиці на латиницю. Хоча Е.Гелнер називає це самообманом.

Юджин Каменка зазначає, що націоналізм це складне явище, «яке містить у собі компоненти різною мірою загальності і специфічності. Ми знайдемо у ньому більш-менш загальні позачасові компоненти, такі як групівщина, ксенофобія, почуття меншовартості перед лицем розвиненої і престижнішої культури, прагнення володіти і домінувати... неприязнь до соціалістів чи до німців, до євреїв, до папістів чи до еретиків»[4, С.99].

Ю. Каменка вважає, що потяг до націоналізму ґрунтується на точці зору, що він зможе змінити та осучаснити державу і, що гордість будь-якого націоналіста за своє минуле – не довготривала, бо це погляд назад, а для політичного і громадянського розвитку держави важливішим є її майбутнє. Він звертає увагу, що націоналізм у слаборозвинених країнах має скоріше економічне ніж національне підґрунтя, бо економічно розвинених країнах роздмухати націоналізм майже не можливо, в крайньому випадку – звернути увагу на положення в таких державах національних меншин.

Кеннет Майноут називає націоналізм «політичним рухом», «який залежить від почуття колективної образи на чужоземців»[5, С.119]. Він визначає, що націоналізм є триступневим процесом по своїй суті. Перший ступінь можна «умовно назвати збудженням». Це період упродовж якого нація усвідомлює, що страждає від гноблення. І у більшості випадків відвертається від усього чужоземного від культури, від мови, і, починає згадувати, як вони занедбали

своє національне. Другий ступінь – це «час боротьби за незалежність. Причому ця боротьба може перетворюватись на тероризм чи повномасштабну партизанську війну»[5, С.120]. Це також можуть бути стихійні повстання і демонстрації. Головним у цей час є постачання легенд про героїв, «які спираються на непогамовну силу національних чеснот» [5, С.121]. Третій ступінь називається консолідацією, це той період коли боротьба перетворюється на майстерний механізм управління країною, яку переконали у необхідності однорідності (у випадку отримання держави не однією нацією, а кількома) для держави. Тут криється причина того, що після здобуття незалежності провідники цих нових держав мають підстави для офіційних заяв, що боротьба ще не завершилася, а лише увійшла у нову фазу [5, С.122]. К. Майноут звертає увагу, що ще є наївні націоналісти, які вважають, що усі проблеми породжуються гнобленням нації. Інший же різновид націоналізму – «інтегральний націоналізм», знаходить усюди ворогів і критерій, який є вирішальним для боротьби може бути будь-яким «для іспанців – католицизм», чистота раси, мова. А це означає, що націоналізм прикриваючись певними гаслами знаходить зовнішнього ворога нації з яким треба боротися за отримання незалежної національної держави і цим ворогом є чужинець та його культура, література, мова тощо. Потім після отримання держави, виникає необхідність у міфологізації національних героїв і висувається нове гасло, яке зауважує, що боротьба, ще триває і закликає до консолідації нації. Спочатку націоналізм презентує себе як політичну та історичну свідомість нації, «згодом починає винаходити нації, від імені яких діє»[5, С.155].

Аналізуючи різні підходи до поняття «націоналізм» ми дійшли деяких висновків. Можна зазначити, що всі представники тих чи інших течій націоналізму об'єднує те, що вони вважають, що націоналізм виникає там і тоді, де і коли існує гноблення одних націй іншими, тобто боротьба має вестися проти «чужоземного». «Націоналізм» має боротися проти чужоземної мови, культури, релігії тощо. Ще один важливий момент, на який можна

звернути увагу – це те, що «націоналізм» і «патріотизм» деякі вчені ототожнюють, а деякі розрізняють: одні як любов до нації в цілому, інші – як любов до крові, землі. Маємо звернути увагу, що деякі спеціалісти в галузі націоналізму вважають його суто доктриною, теорією, яка може піднімати націю на боротьбу за утворення або отримання (право нації на самовизначення) держави. Інші ж називають «націоналізм» рухом, який виникає стихійно в тій чи іншій країні, як реакція на гноблення з боку «чужоземців». І є звичайно крайній націоналізм, який покладає на даний рух дуже багато сподівань: культурних, економічних, ідеологічних, релігійних. Єдиною і головною ідеєю крайніх націоналістів є отримання незалежної держави, а всі проблеми самі собою зникнуть. Не претендуючи на всезагальність зробимо спробу внести свій вклад у визначення націоналізму. Націоналізм – це теорія, ідеологія або рух, який ґрунтується на факті приниження титульною нацією інших націй, що проживають у тій чи іншій державі, закликає до боротьби за національне визволення поневолених націй шляхом отримання власної незалежної держави.

Література:

1. Альтер Петер. Націоналізм: проблема визначення.// Націоналізм: Антологія. 2-ге вид./ Упоряд. О. Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С.85-88.ISBN 966-8499-42-5.
2. Гелнер Ернест. Нації та націоналізм: Пер.з англ. – К.: Таксон, 2003. – 300с. ISBN 966-7128-41-5.
3. Донцов Дмитро. Націоналізм. – Вінниця: ДП, ДКФ, 2006. – 236с. ISBN 966-7151-75-1.
4. Каменка Юджин. Політичний націоналізм.// Націоналізм: Антологія. 2-ге вид./ Упоряд. О. Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С.89-103.ISBN 966-8499-42-5
5. Майноут Кеннет. Анатомія націоналізму.// Націоналізм: Антологія. 2-ге вид./ Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С.119-155.
6. Міхновський М. Самостійна Україна. Націоналізм – всесвітня сила.// Українська державницька ідея: Антол. Політ. традиціоналізму/ Укладання й передмова: О.Шокало, Я.Орос; Біогр. Довідки:О.Шокало. – К.: МАУП, 2007. – С.101-112.
7. Моррас Шарль. Повернення до живих речей.// Націоналізм: Антологія.2-ге вид./ Упор. О.Проценко, В.Лісовий. – К.:Смолоскип, 2006. – С.57-65.

8. Сміт Ентоні. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія./ Пер. З англійської. – К.: «К.І.С.», 2004. – 170с.ISBN 966-8039-42-4.
9. Сміт Ентоні. Націоналізм і історики.// Націоналізм: Антологія. 2-ге вид./ Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С.170-177.ISBN 966-8499-42-5.